

Két novella értelmezése Tóth Krisztina: *Pillanatragsztó* c. kötetéből (*Játszódjatok!; Utószezon*)

A kötetről

A 2014-ben megjelent kötet huszonöt novellát tartalmaz a 2006 és 2014 között született írásokból válogatva. A huszonöt novella öt ciklusra tagolódik, az utolsó írás címe egyben a ciklus címe is.

A klasszikus novellaformában íródott történetekben a mai magyar társadalom legkülönbözőbb jellegzetes képviselői tűnnek fel, kamaszok, felnőttek, kispolgárok, celebek, szegények és jómódúak, férfiak és nők, legtöbbjük elrontott vagy éppen elromló életébe pillantunk bele. A történetek ugyanis általában a társadalmi és személyesen megélt tönkremenés és romlás történetei, kíméletlenül, de együttérzően, szeretettelien megmutatva az ezekben a helyzetekben gyötrődő szereplőket. A szerző érzékeny megfigyelő, aki érezhetően a világ működésében mutatkozó hibákra, a köznapi, olykor banális események mögötti drámára kíváncsi, ezek megmutatásáért érez felelősséget.

A novellák legfeltűnőbb poétikai jellemzője az elhallgatás, a kihagyás: a kevés információ, a néhány vonással felrajzolt szereplők és szituációk az olvasót folyamatosan magyarázatok keresésére, a történések értelmezésére készítetik, amely magyarázatok és értelmezések feltűnően nem jelennek meg a szövegekben. „Egy történet számomra írói szemmel akkor érdekes, ha sokkal többet mutat a történet háttéréből, a szereplők előéletéből. Ha valami nagyon sűrített dolgot mutat meg. Amikor egy sors mintázata mutatkozik meg egy rövid sztoriban” – nyilatkozta a szerző a kötet kapcsán (Lexi.hu, 2014. 10. 31.). Az írások többsége váratlan, meghökkentő, csattanós befejezést kap, amely a sokértelműséget erősíti tovább.

Az elbeszélő többnyire a kívülálló, objektív, szenvtelennek tűnő megfigyelő hangján szólal meg, mégis folyamatos benyomásunk a drámaiság, sőt a tragikum jelenléte. A tragikum azonban legtöbbször ironikus vagy groteszk ábrázolást nyer, néhol pedig a kifejezett brutalitás vagy éppen a szürrealitás jelenik meg.

Módszertani megfontolások

A kötet történeteinek többsége felnőttkori kríziseket, nehéz élethelyzeteket mutat, emiatt érett diákoknak ajánlható. A tartalom drámaisága mellett a novellák nyelve nem jelent olvasási nehézséget, tiszta, áttekinthető szerkezetű, kifejezetten világos, jól érthető megfogalmazású írások. Ezzel együtt a kötet elsősorban 11-12. évfolyamon ajánlható, de néhány írását korábban is olvastathatjuk.

A novellák tartalmi és nyelvi szempontok alapján is jól kapcsolhatók a 20. századi magyar novellisták közül Móriczhoz, Örkényhez, Mándyhoz (a szerző ezeket az írókat tekinti példaképeinek), akár összehasonlító elemzésre is. A novellák elbeszélésmódja szoros szövegolvasást indokol, amely az elbeszélésmód kérdéseire, annak a jelentésben betöltött szerepére nagy hangsúlyt fektet.

Az alábbiakban értelmezendő két novella kamasz szereplőket állít a középpontba; a felnőtté válás, a kiszolgáltatottság, a magány, a rivalizálás kérdéseiről gondolkodtatnak el. A *Játszódjatok!* c. írás jól kapcsolható olyan szövegekhez, amelyekben a felnőtt világ lelepleződése, a beavatódás kérdései kerülnek elő: a gyakrabban olvasottak közül pl. Tamási Ábel *a rengetegbenje* vagy Kosztolányi *A kulcs* c. novellája termékeny összehasonlításra ad alkalmat. Az *Utószezon* jellegzetes elbeszélői hangja, stílusa, a pillanatképből emberi sorsokat megmutató fényképszerű ábrázolásmódja miatt elsősorban Mándy Iván novelláival hozható összefüggésbe.

Játszódjatok!

A novella jelentésrétegei közül a leghangsúlyosabb a beavatás és felnőtté válás története, a gyermeki, egységes világkép megingásával, megkérdőjeleződésével és az illúziók elvesztésével, amit a kamaszfiú Ata él át. Az otthoni, szűkebb világból való kilépés és a felnőttek világával való találkozás pedig teret nyit a szöveg kevésbé személyes jelentésrétegeinek: ilyen a Budapest-vidék, anyaország-Erdély, jólét-szegénység, nagyváros-vidék kettősségének témája, és ehhez kapcsolódóan a kisebbség, a megalázottság és felszabadulás, illetve a kitörés-felemelkedés lehetetlenségének kérdése.

Az elbeszélő alapvetően külső nézőpontból, objektív hangon szólal meg, de a szöveg legnagyobb részében Ata nézőpontjához áll közel. A tényközlésen alig lép túl, a szentelen hang nem értelmez – de utalásaival rendre a történések értelmezésére készíti az olvasót. Nem mindentudó, csak néhány helyen utal a szereplők gondolataira; a nézőpont néhány helyen változik, legtöbbször Ata, illetve egy-egy ponton a testvére és a budai rokon gyerek nézőpontjával azonosul. A kamaszok nézőpontjának hangsúlyozásával és a felnőttek kívül maradásával is a felnőtt világba való beavatódás kérdését állítja középpontba a novella. És ez a nézőpontválasztás ad lehetőséget arra is, hogy az említett szociológiai és lélektani kérdések, amelyek önmagukban nagyon is köznapi és jól ismert problémák, újszerű, friss, hiteles és jelentős kérdésként jelenjenek meg.

Már a novella első mondatai határozottan irányítják az olvasói figyelmet a felnőtté válás kérdésköre felé. Itt még az öcs, majd innentől Ata szembesül folyamatosan a kérlelhetetlenül tekintélyelvű apa képviselte világgal. Ata ehhez látszik igazodni: az apai és általában a felnőtt döntéseket nem kérdőjelezi meg, sőt a magyarázatra sem kérdez rá, még ha mégoly érthetetlen is számára, amit tapasztal. Természetesnek veszi mindazt, amit a felnőttek képviselnek, azt a világot látja ebben, amibe neki is bele kell nőnie, az egyetlen lehetőséget, nem merül fel benne a más választás lehetősége. A sztereotipikusan kevés szavúnak ábrázolt székelyek világa itt párhuzamban áll azzal az elbeszélői magatartással, amely ugyanúgy nem ad magyarázatot mindarra, amit a novellában láttat, ahogy Ata sem keresi a magyarázatot és a felnőttek sem magyarázzák tetteiket. (Ez az objektív, leíró, a történéseket tudomásul vevő, szentelenné tűnő hang az egész kötet sajátja.)

Ata egységes világát, amelyből a történetben kilép, a novella néhány vonásból rajzolja meg: az anyai gondoskodás, az apai tekintély, a szülők tisztelete, a munka becsülete adják ennek a világképnek az alapját. Új tapasztalatai rendre az illúzióvesztést, a nem értést, az elképzelt és a valóságos konfliktusát hozzák el számára, megkérdőjelezve addigi világának alapjait, az országhatár átlépésétől kezdve („hogya a határ túloldalán ugyanolyan kopár falvakon mennek át”) a magából kivetkőző, és mobiltelefonról szótt álmaitól őt brutálisan megfosztó apáig. A kíméletlen, de a novellában fokozatosan előkészített zárókép, az üres, kifosztott és szétszakított övtáska metaforikusan utal a szereplők életének mozdíthatatlanságára, a lehetőségre, ami nem valósulhat meg, rövid, átmeneti időre felbukkan, aztán eltűnik.

Ata illúzióvesztésének története a kétezres évek elejének magyar valóságában rajzolódik meg, benne mindannyiunk által ismert szereplőtípusokkal és élethelyzetekkel. A felnőtté válás örök történetéhez így a novellában aktuálisabb jelentésrétegek is kapcsolódnak. A szöveg érzékeny témákra reagál, rákérdezve néhány sztereotip vélekedés igazságtartalmára, elsősorban a dolgos székely emberek tiszta világának romantikus képével kapcsolatban. A jómódú budai családnak a távoli székely rokonokhoz fűződő viszonyában a novella kritikái, leleplező szándéka is tetten érhető: ezt a viszonyt ugyanis elsősorban a távolságtartás és a lenézés határozza meg; a megbecsülés és a tisztelet is álságos, közhelyes sztereotípiákból fakad („Ezek a székelyek mind olyan ügyesek”), mögötte inkább gyanakvás rejlik. A munka végeztével érezhetően megkönnyebbülést jelent az addigra már egyenesen ijesztőnek látott távoli rokonok hazautazása.

A székely munkások is érzékelik a helyzet ellentmondásosságát, viselkedésük mögött alighanem éppen az idegenség tudatát, a kiszolgáltatottság és a kisebbségi érzését sejthetjük (a budapesti közlekedésben való elbizonytalanodás, a jobb kocsi elől félrehúzódó mikrobusz, az otthon szigorú patriarchális rendben élő férfiaknak egy nő ad munkát stb.) A sör és az ellátás visszautasítása először talán a székely öntudat, illetve szigorú elvek kifejeződésének látszódnak (a más tulajdonához nem nyúlunk), de a viselkedésüket utólag látva sokkal inkább tűnik a kiszolgáltatottságra való természetes reakciónak: a gazdag ember ajándékának visszautasításával önérzetüket, függetlenségüket őrzik meg, csak ilyen módon tudnak fölébe kerekedni a társadalmilag egyébként szerencsésebb helyzetben lévőknek.

A hazaút csattanós fordulattal mutatja meg a valóság igazi, az eddig látottaknál jóval sötétebb oldalát. A kiszolgáltatott, alárendelt szerepből kikerülő férfiak az anyagi biztonság tudatában eleinte felszabadultan mulatnak, aztán egyre megállíthatatlanabbul válnak ösztöneik áldozatává. A kontrollvesztett viselkedésnek a szövegben nem kapjuk magyarázatát, az olvasó Atával együtt csodálkozik rá a magukból kifordult férfiak, elsősorban apja duhajságára, durvaságára. Ata számára mindez – eddigi sok tapasztalatához hasonlóan – érthetetlen és ijesztő marad, de tehetetlenségében, magára hagyottságában ugyanúgy kérdés nélkül látszik elfogadni a világ e sötétebbik oldalát is, mint eddig mindent. A kalandosnak tűnő, vagy legalábbis lehetőségekkel, reményekkel biztató két hét után a gyors alázuhanás tapasztalata jelenti számára az igazi beavatást a felnőttek világába.

A zuhanás a mélypontig, a teljes anyagi és emberi kifosztottságig vezet. A jelenet, amelyben a mindenét eldorzoló, elvadult, és pénztelenségében újra a korábbi megalázottságot megélt apa a fiára támad, az egész novel-láskötet talán legkeserűbbje. A szentelen elbeszélő itt is csak a pusztát, ám annál dermesztőbb tényeket közli,

ennek hatására azonban felerősödik az olvasói igény a látottak megértésére, a résztvevők motivációinak értelmezésére. A szöveg itt is szűkszavúan, néhány vonással, de annál erősebben jelzi a mögöttes tartalmakat: az egynapos gazdagság után a pénztelenség kijózanító érzése, a kocsmáros megvető gesztusa, a még itt is megkérdőjelezhetetlen hatalmat jelentő apai tekintély az egyik oldalon, és az övtáskával minden álmát, reményét, büszkeségét védelmező, kiszolgáltatott, magára hagyott kamaszgyerek a másik oldalon. A mindenét elvesztítő Ata utolsó gesztusa a hazaérkezéskor mégis a régi rendbe visz vissza: édesanyját óvja, édesapját segíti, megpróbálva elrejtteni, kitörölni azt a napot, ami a gyerekkor világának összeomlását hozta.

A klasszikus szerkezetű novella szereplői a régi világból kilépve, az új helyzetben más emberekké válva jutnak vissza a kiindulóponthoz. A novella megoldása a mozdulatlanságról, megkötözöttségről, a megvalósulhatatlan lehetőségekről beszél. A felnőttek mintha tudnának erről: úgy verik el a keresetüket, mintha eleve tudnák, hogy azzal úgysem változtathatnak a sorsukon. A kamaszfiút, aki felnőve beeláthat ebbe a világba, így éppen ezek a felnőttek fosztják meg a reményeitől. A rend, amiben mindannyian élnek, nagyon is sérülékenynek, ingatagnak látszik: amikor a falun kívül egy másik világ kihívásával szembesül, a régi rend megtartó ereje már nem bizonyul elégségesnek.

Utószezon

A kötet többi írásához hasonlóan ez a novella is a műfaj klasszikus megvalósulása: egyetlen történetelemet állít a középpontba, néhány vonással megrajzolva, kevés szereplővel, úgy, hogy ez a néhány mozzanat konfliktusok hálózatát képes felrajzolni, és ezzel életsorsokra rávilágítani. A sűrített, keveset megmutató és sokat elhallgató elbeszélés mindenki számára ismerős élethelyzeteket mutat meg, a hétköznapi helyzetek pedig valódi drámai mélységre nyitnak rá. A rövid írásban az emberi létezés olyan alapélményei és -kérdései jelennek meg, mint az idegenség, kívülállás, magány, a kamaszkori küzdelmek, az önállósodás, felnőtté válás, a rivalizálás, hatalom, női szerepek, szexualitás és anya-kép, kötődés és elengedés stb.

A novella alighanem legszembetűnőbb vonása a hangsúlyozottan kívülálló elbeszélői nézőpont, az elbeszélő egyértelmű, de távolságtartó megjelenése. Az elbeszélő a *megfigyelő* szerepét veszi fel: csak annyit jelenít meg, ami a kívülálló számára látható, érzékelhető, minden következtetéstől, a láthatók mögé pillantástól, értelmezéstől tartózkodik. A távolságtartást a fizikai távolság és a látószög jelzésével is hangsúlyozza: nem halljuk a szereplők beszédét, nem látjuk, ami takarásban van. A jelen idejű elbeszélés pedig az értelmező viszonyulás lehetőségét csökkenti, a pillanatnyiság, az egyidejű történés hatását keltve. Az elbeszélő a novella elején néhány helyen első személyben megszólalva jelzi részvételét, töprengő-szemlélődő-kérdő magatartását („Először azt képzelem...”), a továbbiakban aztán már nem szólal meg első személyben, és sehol sem értékeli vagy értelmezi a látottakat. Az első bekezdésekben megrajzolt elbeszélői nézőpont, a megfigyelés mint elbeszélői (és olvasói) tevékenység azonban az írás végéig meghatározó marad.

A megfigyelő, kívülálló elbeszélő hangja azonban csak látszólag szenvtelen és személytelen: amit láttat, amit észrevesz, azt ezzel az észrevétellel kiemeli és megmutatja, azaz kiválasztja a látottak közül – ez a kiválasztás pedig személyes döntés eredménye (mint ahogy minden látszólag objektív, valószerűnek ható elbeszélés esetében). A megfigyelő azt mutatja meg, amit fontosnak, sorsot meghatározónak tart. A szöveg a látszólag objektív hangú beszámolót így olvastatja: folyamatosan jelzi az elbeszéléssel kiemelt mozzanatok jelentékenységét, azt, hogy a szűkszavú megállapítások folyamatosan ki nem mondott, el nem beszélt történetekre és viszonyokra utalnak. Az olvasó alapélménye a hiány, a kevés információ, ami azonnal e hiányok kitöltésére, azaz értelmezésre késztet. Kik ezek az emberek? Honnan jönnek? Miről beszélnek, illetve miért nem beszélnek egymással? Mi e szótlanság oka? Mi zajlik bennük? Stb. Ezt a késztetést, a dolgok mögé pillantó, a helyzeteket értelmező-reflektáló olvasói magatartást erősíti tehát az elbeszélő fent említett konkrét szövegbeli megjelenése, kérdező hangja is. Ez az emberi sorsokat láttató és megértésükre készítő elbeszélés mód teszi a novella szövegét nagyon is személyessé.

Tóth Krisztina novellájának igazsága, érvényessége éppen ebben rejlik: megtalálja a nyelvet ehhez a megfigyelő-észrevételező magatartáshoz, képes néhány szóval fontossá tenni az ismerőset, súlyt adni a hétköznapiak, élményszerűvé tenni a magunk körül látottakat. Ezzel együtt pedig mély igazságot hordoz annak az alaptapasztatnak a felmutatása, hogy a világunkban zajló történések valódi értelméről, a körülöttünk élők viszonyairól, fájdalomairól, hordozott terheikről szinte semmit sem tudunk. A megfigyeléssel-felmutatással együtt jelenik meg a magyarázat hiánya, a nem-tudás. A novellák feszültsége alapvetően ebből a kettősségből ered.

A novella történetének középpontjában az anya-gyerek viszony és annak megváltozása, a fiú önállósodása, elszakadása áll, amit az új helyzet, a fiút érő új kihívások és az arra adott válasza segít elő.

A klasszikus felépítésű novella alaphelyzete néhány tárgyilagosnak ható mondattal mutatja be a szereplőket. A leírás a látható, megfigyelhető elemeket hangsúlyozza: a szereplőket a strandon látjuk, testük megmutatásával rajzolja meg a szöveg a karakterüket. A kiskamasz „rózsaszín teste” a később érkező „feketere sült” srácokéval áll ellentétben, a naptejzel való gondos lekenés és a fiú testtartása a későbbiekben (pl. a vacsoránál) tovább hangsúlyozott önállótlanyságot, illetve az anya részéről a túlzott gondoskodást jelzik. És ezzel máris a ki nem mondottakra irányítja a szöveg a figyelmet: Mi magyarázza ezt a túlzó gondoskodást? Van-e szerepe ebben annak, hogy az anya egyedül vakációzik a fiával? Mi a jelentősége annak, hogy az anya a fiúhoz képest „meglepően” fiatal (ahogy a szöveg nagyon kevés értékelő megjegyzése közül az egyik mondja)? Milyen múltat, milyen élethelyzetet sejtet ez?

A nő bemutatásában is a testiség, sőt a kifejezetten erotikus, vonzó jellemzők hangsúlyozódnak, amelyeknek a későbbiekben jelentősége lesz. A „magányos” jelző, valamint a karikás és szomorú szem kontrasztot képez ezzel a szépséggel, ez pedig újra a nem láthatót, egy valószínűleg nehéz élethelyzetet, viszonyokat és a meg nem mutatózó múltat idézi. Ezt a benyomásunkat erősíti a feltűnően szűkös kommunikáció, anya és gyerek szótlansága. A környezet is a gazdagság és hiány kettősségét mutatja: utószezon, szeptemberi napsütés, lézengő nyaralók a strandon.

Az alaphelyzet nyugalmi állapotát külső szereplők billentik ki: a három helyi srác nemcsak külső megjelenésével, hanem kötetlen, szabados viselkedésével, önállóságával is (mopedezés, azonnal a vízbe rohannak...) éles ellentéte a főszereplő fiúnak. A szöveg megnevezésükkel is jelzi a különbséget: „srácok” „suhancok” – „kiskamasz”, „gyerek”, „fiú”. A helyiek megjelenése és viselkedése egy másfajta életsorsot idéz meg, ami alighanem másképpen nehéz: koraérettségük, szabadosságuk, már-már túlzó önállóságuk esetleg éppen a magukra hagyatottságot, a gondoskodás hiányát jelezheti.

A nő körül kialakuló helyzetben teremtődik meg az a konfliktus, ami a későbbiekben kibontakozik: a helyi srácok a vonzó idegent látják benne és kamaszos módon kikezdenek vele, miközben a fiú gyerekként hagyja, hogy a vízből kijöve megtörölgesse. Bizonyos értelemben klasszikus háromszöghelyzet ez, amiben az anyának és a fiúnak is meg kell találnia a szerepét. Fiatal nő és anya – ez a szerepkettősség a nő számára nem újdonság, sőt az eddigiek alapján alighanem életének egyik legfőbb kérdése lehet. A novella középpontjában a továbbiakban a fiú viselkedése, helykeresése és megváltozása áll. Az összetett szituációban egyrészt a rivális helyiekkel kell megküzdenie a helyéért, „tulajdonáért”, hatalmáért – a gumibanánon és az anyja mellett is –, másrészt meg kell tapasztalnia, hogy az anyjához mások elsősorban nőként viszonyulnak, ezáltal pedig a szexualitás lényegéből kell megértenie valamit. Örök emberi kérdések kapnak itt hangot a tengerparti vakáció szűk díszletei között.

Az újabb fordulatot a fiú másnapi elhatározása hozza el. A gumibanán önmagában is vonzó cél, azáltal pedig, hogy a helyiek „birtokolják”, még vonzóbb. Már ez az egyszerű helyzet is sokrétű: a fiú bizonyára irigykedve figyeli a helyiek szórakozását, sőt valószínűleg megjelenésüket, sportos alkatukat, szabadságukat is, de talán lenézés is társul ehhez: a jólétben, biztonságban élő, hotelben nyaraló kamaszé a suhancokkal szemben. A banán „tulajdonlása” is visszás, hiszen az elsősorban a hotel lakóinak szórakozását szolgálja, a fiú joggal érezheti valamennyire sajátjának, a helyieket pedig betolakodóknak. A banánhoz való kiúszással és elfoglalásával öntudatlanul saját önértékét, identitását erősítheti meg, amelyet a helyiek megjelenése elbizonytalaníthatott. Céljának elérésében, a gumibanánra való felmászásban az anyja segít kiskamasz fiának. A hétköznapi szituációban, látjuk, a kamaszkor legfontosabb és legnehezebb kérdései jelennek meg.

A helyi srácok megérkezésével válik világossá, hogy a tét az elsőbbség kinyilvánítása, a hatalom megszerzése, a nő/anya és a terület birtoklása. A rövid jelenet filmszerűen részletező leírása hangsúlyozza a szituáció összetettségét. Az egyes szereplők különböző motivációja, a konfliktusban való részvételük, stratégiájuk bemutatása pontosan követhető: a helyiek rámenős próbálkozásai és az anya felnőtt higgadtsága mellett a fiú reakciói elemzésre érdemesek. A konfliktushelyzetben önálló döntéseket kezd hozni: felismeri a helyzetet és felveszi a kesztyűt, a helyi srácok provokációjára intelligensen, a saját eszközeikkel reagál (dobolás), majd visszavonul. Legvégül aztán már egyedül indul a banán megszerzéséért, és ötször is újra próbálkozik – eddigre, bár a többséggel nem bír, de egyenrangú félként áll szemben a helyi srácokkal. Anyja itt már egyedül hagyja megküzdeni.

A fiú anyjával szembeni indulatát végül ugyanúgy nem magyarázza a szöveg, ahogy a vacsoráról való távolmaradásukat (elutazásukat?) sem: a kívülálló elbeszélőtől csak a tényeket ismerjük meg. Az értelmezést ismét néhány mozzanat indíthatja el: az anyai törölgetés a tengerparton, ugyanúgy, mint a kóla szívószállal, még a gondoskodás kellékei voltak, a megváltozott helyzettel azonban ezek szerepe is megváltozott. Az eleinte egészen önállótlan fiú önállósodásának lépései végén az anyától való elszakadásra is utalást találunk.

A novella zárata, a megoldás a nyitányhoz hasonló feszültséget hordoz: ismét a külső megfigyelő számára nem ismert világot idézi meg, a megfigyeltékhez ismét nincs magyarázat. A szöveg a megfigyelés és a nem-tudás kettős tapasztalatával zárul.

Az elbeszélő, mint említettük, az objektív hang ellenére érzékelhetően van jelen a novellában: a néhány értékelő megjegyzés („meglepően fiatal” nő, szomorú szemek) és a hangsúlyozott kívülállás is az anyához és rajta keresztül a fiúhoz közelíti. A kívülállás ugyanúgy sajátja a főszereplőknek, mint az elbeszélőnek: a helyiek között idegenek maradnak, az utószezonra tett nyaralásuk, szótlanóságuk, magányuk eltávolítja őket a többi embertől. Ez a pozíció érezhetően nem „magától” adódik, nem ok nélküli. Eredete, magyarázata rejtve marad, de ahogy a fiú története mutatja, a kívülállásért is meg kell küzdeni.